

Ha cinquanta anys, Esteve Arboix (propietari d'una fàbrica de tinys) feia un pou a Besalú i es va trobar amb un forat. El va seguir i va arribar a una sala. Havia trobat el que durant segles havia estat localitzat com a bauma dels jueus. La troballa va obrir Besalú a una part de la seva història que, com la sala soterrada, durant segles havia restat oblidada. El descobriment va ser l'inici d'una altra història, la de la posada en valor del passat jueu de la localitat. El conjunt d'esdeveniments que van seguir a la troballa van posar Besalú en el mapa de les localitats espanyoles amb presència jueva, en el teixit de localitzacions literàries del passat jueu i en el de les rutes turístiques de testimonis de la presència jueva a l'Europa medieval. Ara, Besalú és tot un referent en aquesta matèria.

Després d'adonar-se de l'anormalitat de la troballa, Esteve Arboix va donar-ne part a l'Ajuntament i, de seguida, la municipalitat es va posar en contacte amb el doctor en arqueologia Miquel Oliva i Prat (Girona, 1922-Castelló d'Empúries, 1974). Després de les constatacions d'Oliva, la troballa va començar a prendre dimensió. El rabí Mordok de Perpinyà va baixar a Besalú. Poc després, el mateix rabí Mordok va portar-hi el rabí Salzer de Marsella. Els dos rabins del migdia francès van fer una maqueta i la van enviar al rabí Chillí de París. Els rabins van confirmar que la bauma en realitat eren uns banys jueus medievals, en un estat de conservació únic a la península.

La troballa d'Arboix va ser el primer pas d'un progressiu compromís de Besalú amb un passat jueu que durant segles havia estat soterrat en tots els sentits, perquè els testimonis arqueològics es conservaven sota terra i poca gent s'havia mirat els documents escrits. La troballa no va transcendir als mitjans de comunicació de l'època fins al març del 1965, quan el diari *Los Sitios* va informar del descobriment; a l'abril ho va fer la revista *Presència*. No hi van donar molta importància, van explicar que s'havien conservat intactes gràcies al fet que les inundacions del Fluvià els havien cobert de fang i així van poder estar amagats a la vora de 500 anys. Per aquell temps, l'obra cabdal per a la posada en valor del passat de Besalú era la reconstrucció del pont, la qual va ser inaugurada al setembre del 1965.

UNA TESI DECISIVA

Onze anys després de la troballa d'Arboix, el doctor en ciències semítiques Manel Grau i Montserrat Morrell, 1928-L'Hospitalet de Llobregat, 1992) va publicar una tesi sobre la juevia de Besalú entre els segles XIII i XV que li va valdre el doctorat. Si la descoberta dels banys jueus (*mikwé*) va obrir la porta, l'obra de Manel Grau i Montserrat va entrar a la sala de la vida de la juevia. Va datar els inicis de l'establiment dels jueus a la localitat al segle IX, això no obstant va centrar el seu estudi entre el segle XIII i XV, època amb més testimonis escrits. Dels escrits vells, en va traduir la vida dels jueus de Besalú. Explicava: «Si és veritat que tots foren prestamistes també hi havia qui, a la vegada, era botiguer, argenter, mestre d'escola per ensenyar l'hebreu. Hem d'afirmar no obstant que la professió que presenta un seguit de personatges, una cadena que omple el segle XV, fou indubtablement la classe mèdica. La vila enmig del trasbals del segle, gaudia d'una activitat extraordinària, a ella corria la gent de tot el comtat per necessitats burocràtiques, per resoldre problemes oficials, per mercadejar si més no, puix que en cas contrari res ens explicaria sense una població fluctuant l'existència d'un nombre tan gran de metges, si considerem que a més a més hi havia metges cristians, apotecaris, manescals, tot un món al voltant de la medicina».

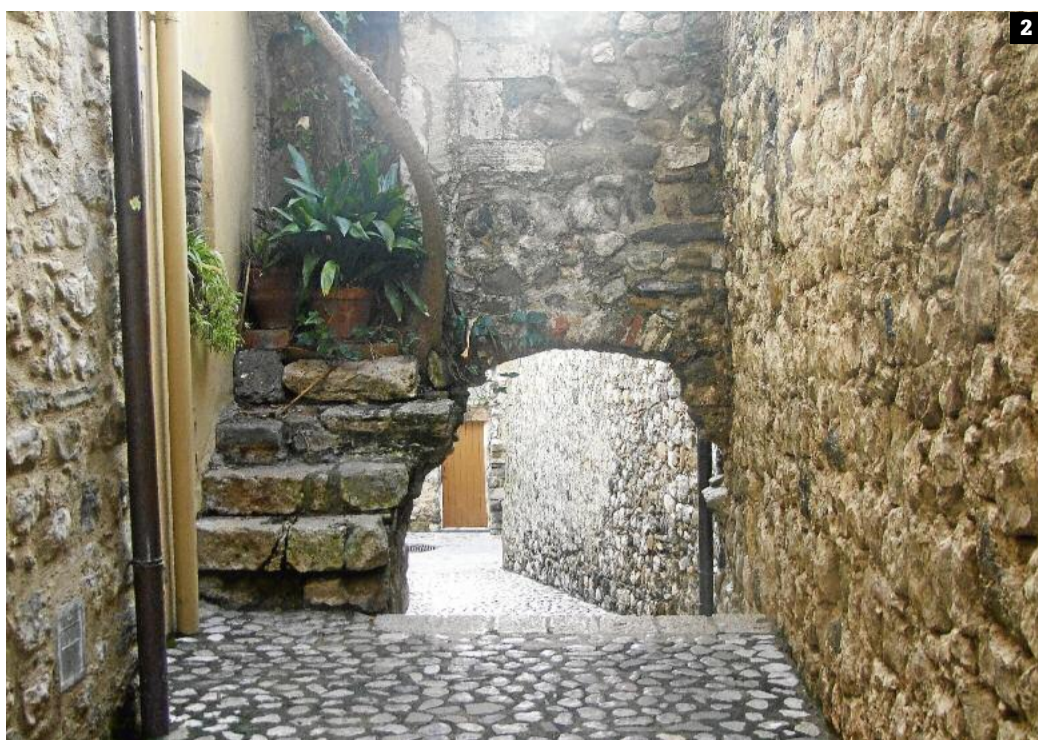
A la mort de Grau Montserrat, el 21 de gener del 1992, la presència jueva a Besalú ja era un misteri desvetllat. Per donar-li les gràcies, la localitat va dedicar-li un homenatge. El dissabte 19 d'abril d'aquell mateix any, a la sala d'actes de la Cúria Reial, el periodista Manuel Campo Vidal (exalumne de Grau Montserrat) va centrar un acte en el qual van participar Josep Maria Nadal (rector de la UdG), Miquel Àngel Riera (poeta; 1930-1996), Jaume Vándor (pro-

La posada en valor dels jueus de Besalú

La troballa accidental d'un pou, fa cinquanta anys, va ser el punt de partida de la recuperació del llegat de la important presència jueva a la localitat, l'origen de la qual es remunta al segle IX

R

VE DE LA PÀGINA 5

fessor de la UAB; 1933-2014), Montserrat del Pozo (presidenta dels Amics de Besalú), Arcadi Calzada (llavors vicepresident del Parlament de Catalunya), Xavier Fabregat (alcalde de Morella), Pere Macias (alcalde d'Olot) i Joan Pèlachs (alcalde de Besalú).

A partir de la base creada per Grau Montserrat i per les troballes arqueològiques, Besalú es va situar en el mapa d'interès històric per a les comunitats jueves de tot Europa i a partir d'aquí l'atracció dels turistes pels elements de la història jueva de Besalú es catapultaria.

El primer senyal es va produir el 2 de juliol del 1992. Amb la finalitat de reivindicar la transcendència de la cultura jueva en el desenvolupament de Catalunya en l'any del cinquè centenari de l'expulsió dels jueus de l'Estat Espanyol, l'organització Catalogne Toujours els dies 1 i 2 de juliol va organitzar una convenció al Palau de congressos de Perpinyà i visites a Girona i Besalú. Així doncs, una delegació de jueus encapçalada per l'ambaixador d'Israel a la Unesco, Eliezer Palmor, i el catedràtic d'Història a la Universitat de Jerusalem, Yom Tov Assis, va visitar Besalú,

FOTOS:

- 1 i 6. L'accés als banys jueus de Besalú, poc després de ser trobats, ara fa cinquanta anys.**
- 2. El carrer del Portalet, a l'entrada del Call jueu.**
- 3. Manuel Grau i Montserrat.**
- 4. La sinagoga de Besalú, en l'actualitat.**
- 5. Homenatge a Besalú a Fina Vidal, la vídua de Manuel Grau i Montserrat.**
- 7. La inauguració del pont de Besalú, l'any 1965, va deixar en segon pla la troballa dels banys jueus.**

després d'haver fet una estada al call de Girona. A Besalú, l'ambaixador israelià a la Unesco va expressar la contradicció de sentiments que li provocava pensar que «malgrat totes les dificultats que hem passat som aquí per poder contemplar tot aquest país». Per la seva part, Yom Tom Assis (catedràtic d'Història a la Universitat de Jerusalem) va manifestar la necessitat de promoure les poblacions exponents de la presència jueva a Catalunya. «La gent ha de saber -va afirmar- que no solament els jueus van ser a Toledo i Còrdova, sinó que hi ha d'altres poblacions

com Besalú amb una presència important». Es van comprometre a promoure visites a Besalú des de Perpinyà.

El 1996, Josep Alanyà va publicar *Besalú, Vida i Organització d'una Juderia*. Va escriure: «A tots aquells que visiteu Besalú i que hi sabeu trobar encara (passats tants segles) els valors i la història d'aquella juderia que fou». El continuador del treball de Grau Montserrat va fer possible la comprensió de la juevia de Besalú fora dels àmbits acadèmics. Segons ell, «l'aljama era organitzada de manera molt semblant al municipi al qual els jueus ni hi podien pertànyer, perquè no posseïen la categoria de ciutadans. Dintre del municipi constituïen un organisme autònom, controlat directament pel rei del qual depenien i a qui tenien com a senyor». La raó de l'existència de l'aljama era que cristians i jueus tenien prohibit cohabitar. És a dir havien de viure separats. La intolerància religiosa, a finals del segle XIV i principis del XV, va augmentar. En concret, a partir del 1415 els jueus van haver de bastir un mur als límits de l'aljama per tal de marcar la separació. A partir de llavors la presència jueva a la localitat va entrar en decadència. «Al 1436 -explica Josep Alanyà-, els documents encara

La porta d'entrada

Mari Fauró treballa des de l'any 1985 a l'Oficina de Turisme de Besalú i constata que el nombre de visitants a la localitat atrets pel seu patrimoni jueu s'ha incrementat de manera considerable

Mari Fauró va començar a treballar a l'Oficina de Turisme de Besalú l'any 1985, la qual cosa la converteix en una testimoni privilegiada de l'evolució que ha experimentat l'interès pel llegat turístic de la localitat. En aquesta entrevista explica com ha evolucionat el coneixement d'aquest llegat i la influència que els nous descobriments i les accions de divulgació que s'han fet han tingut en l'arribada de nous visitants a Besalú.

Quan va fer-se càrrec de l'oficina de turisme, s'explicaven els elements jueus? El 1985, ja s'explicaven els banys jueus, perquè teníem la referència de la tesi del doctor Grau Montserrat. El que havia fet ell ens donava facilitat per conèixer el món jueu a Besalú i la descoberta que s'havia fet el 1964. Ensenyàvem això, però també el romànic. L'àmbit jueu no era tan exclusiu com ara.

A partir de quan arrenca la promoció exclusiva i l'atracció del call jueu a gran escala? Jo crec que hi ha diferents fases. Primer l'obertura de l'oficina de turisme, després l'homenatge al doctor Grau i Montserrat al 1992, i després les excavacions amb la descoberta de les restes de la sinagoga.

Recorda el doctor Grau Montserrat? Quan treballava a l'oficina de turisme, havia vingut a explicar-nos el tema jueu a Besalú. Havíem fet passejades. El fet que fos historiador el feia molt estricte en el coneixement de les coses. Ell tenia molt clar que allò era la plaça dels jueus i que l'estructura de l'edifici era la d'uns banys jueus. Era molt crític en el fet de donar una finalitat inadequada a una cosa que no estava ben documentada.

Quin paper juga la comunitat jueva de Perpinyà en la promoció del call de Besalú? Jo crec que el congrés de Perpinyà del 1992 va ser una espècie de trobada record. Hem de tenir en compte que la descoberta del 1964 va passar per l'ajuda de la comunitat de Perpinyà. Així doncs, el congrés de Perpinyà va suposar el retrobament de dues comunitats que ja havien tingut un contacte.

Què va suposar l'entrada a la Xarxa de Jueries

Camins de Sefarad? Dóna prestigi i rellevància al call de Besalú. Ens va posar dins de les rutes europees de patrimoni jueu.

Les visites oficials a Israel van dur turisme? Jo crec que el turisme d'Israel va començar a pujar al 2002.

Quan pren rellevància el turisme de persones de religió jueva que no viuen a Israel? D'aquest tipus de turisme n'hem tingut sempre, però a partir del 2006-07, amb l'aposta pel patrimoni ar-

queològic (descoberta de la sinagoga, la senyalització del patrimoni, entrada a la xarxa de Jueries de Sefarad, l'audiovisual que explica el tema de la sinagoga i tots els fets històrics...) fa que la gent prengui més interès i que nosaltes el diferenciem.

Ara en quin lloc està el turisme de religió jueva? Els ciutadans d'Israel són els segons en nombre de visitants. Després vénen persones de religió jueva dels Estats Units, la Gran Bretanya, sud-Amèrica.../X.V.

len de l'escola i de la sinagoga dels jueus. Al segle XVI parlen de la casa que havia estat sinagoga prop del portal del pont».

Quasi 500 anys després de les darreres referències escrites, un conveni entre l'Ajuntament i la Universitat va permetre fer entre el 2002 i el 2007 les excavacions que van posar a cel obert els fonaments i l'espai de la sinagoga. Segons Alanyà, la sinagoga va ser construïda gràcies a un privilegi de Jaume I del 1264. La sinagoga era l'edifici públic més important de la juevia, centre de la vida de l'aljama, on es feia oració, es llegien i s'explicaven textos bíblics.

PATRIMONI I LITERATURA

Reparats i mostrats els exponents, Besalú va apostar pel patrimoni jueu. Un dels primers instruments va ser la celebració d'una recreació històrica centrada en l'evocació de la comunitat jueva medieval de Besalú. Des del 2004, cada any, durant un cap de setmana de març, els carrers de Besalú s'instal·len en una suposada Edat Mitjana, en la qual hi han música sefardita, conferències, visites gu-

iades i mostres de gastronomia.

El 2005 Besalú va entrar a la Xarxa de Jueries-Camins de Sefarad, cosa que va donar prestigi a la localitat per atraure la comunitat jueva internacional i va situar la localitat dins de les rutes turístiques dels testimonis de la presència jueva a l'Europa de l'Edat Mitjana.

Una altra eina va ser la literatura; el 2007, el periodista Martí Gironell va usar el Besalú jueu per triomfar amb una novel·la que després de ser un èxit de vendes

ha estat traduïda a les principals llengües del món. La trama d'*El pont dels jueus* va d'un mestre d'obres que rep l'encàrrec del comte de Besalú de construir un pont fortificat. Malgrat que els habitants de Besalú veuen l'obra com un bé de Déu, hi ha una intriga. Un senyor veí conspira amb tots els elements naturals per fer fracassar el pont i apoderar-se del comtat. En aquest context, la comunitat jueva actua a favor del pont i del comtat de Besalú. Amb *El pont dels jueus*, Gironell va fer un salt en el temps per anar al Besalú que tenia entre un 10 i un 15 per cent de població jueva.

Poc després de l'aparició del llibre, Lluís Guinó (alcalde de Besalú per CiU) va viatjar a Israel acompanyat pel subdirector de Turisme de la Generalitat, Jaume Font. Guinó es va reunir amb Gideon Ezra (ministre israelià de turisme) a Jerusalem. El 30 de novembre del 2013, Besalú va prendre el relleu a Barcelona en la presidència de la Xarxa de Jueries-Camins de Sefarad. Ara, la segona nació que proporciona més visitants a la localitat és Israel, però la quantitat de turistes que són de religió jueva i viuen arreu del món és molt considerable i representa un dels principals actius del turisme a la localitat. ▶

▶ «Entre el 2002 i el 2007 es van posar a cel obert els fonaments i l'espai de la sinagoga»

R